

DE SCHRIJFTAAL VAN DE WESTHOEK IN FRANKRIJK

Een kerstspel uit Belle eind 18e eeuw • 35

Cyriel Moeyaert

D. Carnel heeft in de *Annales du Comité Flamand de France* in 1853 een “Kribbetje” gepubliceerd, een “kerstspel”. In z’n inleiding beweert hij dat er veel zulke toneeltjes moeten hebben bestaan, maar dat hij er maar één teruggevonden heeft. Toch waren ze nergens zo talrijk als in Frans-Vlaanderen.

De herkomst van dit kerstspel wordt in het hier behandelde handschrift niet vermeld. Het is zeker uit Frans-Vlaanderen herkomstig en zo goed als zeker uit Belle (Bailleul). De melodie van een van de liederen luidt: “O Vedastus, weerde Vader”. Alleen in Belle is de hoofdkerk toegewijd aan Sint-Vaast of de heilige Vedastus.

Waarschijnlijk heeft Vital Celen dit kerstspel, dat in het archief van het Comité Flamand de France zat, meegekregen van zijn vriend Camille Looten, om het te bestuderen. Op een van de bladen staat F. n° 58, waarschijnlijk nog een aanduiding van E. de Coussemaker, bestemd voor het archief.

De door mij bestudeerde tekst komt uit de nalatenschap van Vital Celen. De eerste bladzij ontbreekt zodat de titel mij niet bekend is. Het kerstspel is gesteld in berijmde verzen en telt o.a. tien kerstliederen, gezongen door Jozef en Maria, de herders en hun kinderen en de drie koningen.

1

Inhoud

In de gekopieerde berijmde tekst komen drie bedrijven voor. Het eerste bedrijf omvat verschillende taferelen voor, hier “uitkomsten” genoemd. Het begint met Maria en Jozef bij de kribbe. Maria vindt het jammer dat haar kind Jezus, de messias, onbekend blijft, maar Jozef antwoordt dat het wel Gods wil zal zijn.

“Hij wilt een spiegel sijn van de oodmoedigheid

Om te vernietigen smenschen hoveirdigheid.”

Maria zegt onverwacht

“Hoort Joseph dunkt mij dat ik hoor de engelschaeren”

En van “jder sijde komen twee engelen”.

Ze knielen en al wierokend zingen ze om beurten een lied.

Later is het de beurt aan de herders die blijkbaar de boodschap gehoord hebben en ze uiten hun meeleven met Maria, wie ze in Betleem “d’allerminste plaets niet jonnen tot verblijf” en die hier in kou zitten.

jae laet ons met ruse schieden
 Die vermurde stad ingain.
 daer so vele schoonigheden
 En hooge gebouwen stien
 daer den opper heer der heeren
 wilt allen aanbieden sijn
 die liet jodische volk veel heeren
 dede overwinnen aers sijn
 daer ten toe ster wonder schoon
 Maet den tempel hoog geest
 die salomon eest spuisachte
 tot glans van t'hebraus geslachte
 maer liet sal herodes ³ Noeren
 als hij sal wesen gerdraegt
 naer den jodische vorst geboren
 is, want hij de kroone draegt
 der joden die doet wij' dachten
 en maet lange wijnen geest
 die en sorg voor ongeluachten
 noeg hem sijn in t'winest bevest
 god die sal in all' opstal
 voor ons zorgen tallen tijd
 die op hede steld sijn betrouwen
 is van alle ramp bevestigd
 t'weet dat gods ³ ons hien bevestigden
 en afwerpen alle quaed
 maer herodes sal bevestigden
 want ons draegge dat ³ ~~in~~
 god hien sijn quooed berouwen
 in wese daerom niet in sijn
 kint laet ons met kinsten draefen
 om s'gen wij' gekomen sijn
 selgt wij' maer den algeueder

Uchior

aldias doet ons gaer treden
 met den groete Raedichheit
 naer dat kindeligen dat hien
 van den rugel ons las gelyk
 ja het eerste naemen spoeijen
 jk verlaen om hem te sien
 mijn lieve hand vaege gezaegen
 om hem mij dient acatoblen

2

wij moeten die best gaen zeggen
 ten ieder naer syn gebent
 in hem seer blaetlyk wylt leggen
 want ons geschied is dees oer
 Egaen hi mijn soontken nide loffen
 jk mijn wijstken van gelijck
 wij moeten niet lange blyuen
 wij moeten gaen vlytichlyk

3

wat sullen vlammen vliet hien
 om mawias ouer teer
 ook wanner dat hi bedin hien
 dat hij liet ons jong in teer
 in den stal, sijn vinder sachet
 wkeelyk in accuse
 kypen hi wat vult veydig maekien
 in wat veler tra myn kedy

ik wat geuen in koning
 om hem helpen in den noot
 in jk tijt myn rooving
 med brengen wat witte bloed
 sijn moder die moet vort leuen
 die dat wuz vinn huyt gebaerd

R. R.

“t Is d’oorsaek dat uw zoon schier door de koude stijft”, de deuropening van de stal kan niet sluiten, “dat de wind daer in waeyd of wij waeren buyten”.

Jozef hoopt op de dageraad om te gaan halen waaraan ze behoefte hebben.

In een ander tafereel trekken de herders op het zeggen van de engelen naar de stal. Maria en Jozef horen ze van verre komen en zien dat het herders zijn “die houden voor hunne vee elk sijnen keer (om beurt) de wagt”.

In een volgend tafereel zoeken twee kinderen langs moeilijke wegen naar de stal. Ze brengen een geschenk: “dit wittebrood”. Maria bedankt ze: “ik danke u jonge jeugt”, en zegt dat ze hier of “naer dezen” (hiernamaals) beloond zullen worden. Dan groeten ze allebei en vragen dat Maria voor hen bidt. Daarna zingen ze van vreugde een lied.

Het tweede bedrijf brengt in tafereelen de reis en zoektocht van de Drie Koningen op het toneel. Eerst wordt een lied van vier strofen gezongen door de koningen die onderweg zijn en de ster gezien hebben en uitgetrokken zijn. In een nieuw tafereel volgt een gesprek onder hen die nu in Juda (Judea) aangekomen zijn. Maar ze vinden niemand die kan zeggen waar de jonge koning geboren is. Ze komen aan in Jeruzalem en denken dat ze naar koning Herodes moeten gaan. Jaspar vraagt aan Herodes naar de Joodse vorst die voor kort in Juda geboren is. Herodes laat ze eerst wachten in een zaal en houdt een lang gesprek met een prins over die eventuele mededinger. Dan ontvangt hij hen en Jaspar zegt dat ze z’n ster hebben gezien. De wetgeleerden zullen moeten nagaan waar hij geboren is.

Die delen hem mee dat de Messias in Bethlehem geboren zal worden. Ze lezen het voor uit een boek. Herodes had dus gelijk te vrezen, zegt hij tegen de prins. Hij vraagt dan ook aan de koningen dat ze bij hem terug zouden komen.

De drie koningen zingen van vreugde om de beurt een strofe van een lang lied.

In het derde bedrijf zien we eerst Jozef en Maria. Ze zingen om beurten een lied van drie strofen en hebben dan samen een lang gesprek. Een volgend tafereel vindt plaats bij de stal: de koningen zien dat de ster nu stil staat. Maria hoort en ziet de heren aankomen en stuurt Jozef om te gaan kijken. Ze vragen hem of de Messias daar geboren is.

De eindbladzijden met het slot ontbreken.

Liederen

Er komen tien liederen in dit spel voor. Boven zes ervan lied staat de melodie aangegeven. De melodieën zijn soms Frans, maar er zijn ook twee Latijnse. Deze twee laatste zijn kerkelijke hymnen zijn uit de kerst-tijd: “Adeste fideles” en “Puer natus est nobis”. Eén lied is gericht tot de H. Vedastus, de patroon van Belle. Daaruit blijkt dat dit kerstspel zo goed als zeker uit Belle komt. Het tiende lied staat apart op een blad . Zoals alle kerstliedjes zijn ze eenvoudig en naïef, Bijbels geïnspireerd, vol fantasie en gevoel maar puur religieus. Ze volgen de toenmalige exegese van de kerstverhalen.

De kopieerder van het spel maakt soms spelfouten of slaat een woord over.

1^e lied

Melodie: “laisse tes as noses” (?) (of is “noces” bedoeld). Dit is onduidelijk.

*Hier sult gij 't kind sien
O wonderlijke saeken
Het weke soo veel heylige lien
Daer toe wenschen te geraeken
Mijn dogter wilt uw verblien
Gij sult haest sien den messias
Die lange was (bis)
verwagt . Komt dan en spoeyt u seer
't is kindeken jonk en teer*

*Wij naderen den stal volgens den engels seggen
het is de plaetse daer wij al dat kind sullen sien leggen
ik sien daer ist dat ik met groote neerbogendheijd
en veirdigheijd (bis)
aenbidden dat onnoosel lam
die om ons geluk ter wereld quam*

2^e lied

Melodie: “A quoy vous amusez vous”

1

*O kleen kind maer groot van magt
Saligmaeker heer der heeren
Van een maget voortgebragt
Op de weireld dezen nagt
Wilt uw niet van ons afkeeren
Schoon wij maer (op) d'aerd verkeeren*

Als arm en ongeagt
Doet ons dog bermhertigheid
Wilt de liefde tot uw vermeerren
Siet onse nederigheid
En onze oodmoedigheid
Wij aenbidden uw en loven
Voor god die uyt s'hemels hoven
Sijt gedaelt op d'aerdsche dal
Om t'erstellen adams val
Die ons al quam te berooven
Door sijn ongehoorsaemhed
Van d'eeuwige saligheid

2

Wij kinderen jong bejaerd
U voor onsen god belijden
Twijl gij mensch sijt op de aerd
Werd uw oogen naem vermaerd
O wat aengenaeme tijden
Uwe komst doet ons verblijden
Uw geboord ons vreugden baerd
En veroorsaekt alle geluk
Mits gij ons quam te beurjden
Van droefheid wedom en druk
En van t'eeuwig ongeluk
Wij ons gheel aen u opdraegen
Laet ons offer u behaegen
Siet aen onse onnooselheid
Ô vereven majesteijt
Wij dit uw met juer vraegen
Ô fonteyne van alle goed
Onse bede dog voldoet

6

3^e lied

Melodie: "Puer natus est nobis"

Laet ons nu met vroeylijkheid
Den naem gods gebedijden
Die dees groote wonderheid
Laet gebeuren in ons tijden
Dat geheel het hemelsch hof
In alle eeuwigheden
Verkondigt des heeren lof

Over zijn bermhertigheden
Dat heden met mensch geslagt
Met al die oijt sullen leven
God bedanken dat hij dees nacht

4^e lied

Geen melodie vermeld

Jaspar, Melchior, Balthazar

1

Ken weet niet waerom geschied
O vorsten van vermogen
Dat ik met mijne oogen
D'heer (eer) heb van u te sien
Wat heeft u dog bewoogen
Wilt 't mij bien

2

Mijn hert en sien (siel) sijn tot gods min
Gedreven en ontsteken
Dat ik schier niet kan spreken
Heb gij met uw gesigt
De sterre niet bekeken
Dat het helder licht
Mij tot de reizje verplicht

3

K'verstae den grond uijt uwen mond
't is om de selve reden
Dat ik hier kom getreden
Die sterre soo schoon en klaer
Kond konings geboord heden
Der jodsche schaer
Tot vreugt van allegaer

4

't wonderlijk k'eb ook gelijk
Soo haest jk sag die vertooning
Te verlaeten mijn wooning
Van rijkdommen en land
Met lieve brandende band (eerste woorden moeilijk leesbaar)
Te bieden offerand

5^e lied

Geen melodie vermeld.

Gezongen door de drie wijzen.

1

Terwijl dat wij te saem
Tot 't selve sijn gedreven
God sal ons bijstand geven
't is hem aengenaem
Dit is naer mijn uijtleggen
't gonne den propheet Bataham
Hier voor quam van de sterre seggen
Opgaende uijt jacobs stam

2

't is ook tot dien jongen held
In juda land gebooren
Die van god is verkooren
Dat ik mij heb gestelt
Laet ons te saem voorttreden
Sonder verlies van tijd
Op dat naer lastigheden
Wij door hem sijn verblijd

8

6^e lied

Melodie : "Adeste"

("aen jder sijde komen twee engelen uyt, nederknielende en wierookende")

O wonderlijkheden	onbegrijpelijk
Dat gij hier heden	zoo aermelijk
Legt met de nateure bekleet	met 't mensch geslagt
In droefheijd en in treuren	ach wat komter gebeuren
Tegen sang	

't is om des menschen hulp en baet
Dat Christus sijnen hemel open laet
Om te herstellen al het gon op t'haersche dal
Minmaekt was door den val
Van adam wiens hoveirdigheijt
Elk had op d'helsche weg geleijd
En ook op dat sij

Souden wesen vrij	van des duijvels slaavernij
o oppersten koning	god van al eeuwigheid
is dit de wooning	van u hoogheijt
gij laet de kooren	van u schoon hemelrijk
om den mensch die verlooren	was
wierd gij mensch gebooren	en hem gelijk
het is gods bermhertigheijt	die meileijd zijn rechtveirdigheijt
zijn goddelijk hert door de pijnē geen smert	
op den mensch niet werd	
geholpen uijt sijn ellendigheijt	
sijn pijn is om hun saligheijt	
sijn blijd geboort opent semels poort	
onze helsche magt vermoord vermoord	

7^e lied

Er wordt geen melodie vermeld

Maria Joseph

1

Groote god vol waerdigheden
 Hemels vaders eenig woord
 Naer uwe menscheden op heden
 Sijt gij van mij gekomen voort
 Siet uw dienstmaegd uwe moeder
 Valt u majesteijt te voet
 Mijne schepper opperheer behoeder
 En fonteyne van alle goet
 Erstelder van t'mensch geslagte
 Messias die elk verwagte
 Ô god van alle eeuwigheijt
 Gij zijt mensch om onze saeligheijt

9

2

Siet mij voor u neergebogen
 Verschoont mijne onweirdigheijt
 Van dat ik hier met mijn oogen
 Durf aenschouwen uwe godtheijt
 O god oneijndig in waerde
 Waer heb dat geluk verdient
 Twijl gij mensch zijt op d'aerde
 Weest mij genadig bid ik heere
 Wilt mijn oodmoedg hert vermeeren
 Want gij geen oodmoed hert versmaed
 Soo het in dauids psalmen staet

Siet van dese heur ik opdraegen
 In mij herten siel en kragt
 Tot offerand alle mijne daegen
 K'bid dat gij dit niet veragt
 O gods zoon nu mensch gebooren
 Aenveird ook mijn offerand
 Wilt mij uw dienaer verhooren
 Die uw stelt geel in u hand
 Blom van Jesse ô jeders wenschen
 Ô troost en vreugt van alle menschen
 Ô onbevekt en heijlig lam
 Die om ons geluk ons vleesch aen nam
 Wegnemer des weirelds zonden
 Versoen de rechtveirdigheid
 Den mensch heeft door uw gevonden
 Den weg der bermhertigheid

8^e lied

10

Maria en Joseph in de stal: ze zingen om beurten

1

Maria
 Ach josep, ach mijn herte
 Die gevoelt nog de smerte
 Die mijn soone heeft geleen
 Als wanneer hij werd besneen
 Ô heer hoe teer
 U bloed soo te vergieten
 Hoe quam dat mij verdrieten

2

Joseph
 Maria claegt dog niet
 'tis dioor zijnen wil geschied
 Want de wet dit moet gebied (bis)
 Mits hij aen geen wet en is verbonden
 Maer hij leijd dit al om sonden

Maria

Ô lieven Jesus soete lam soete lam
 Is t om te lijden dat gij quam
 Op de aerd
 Op dat alle de zondaeren
 Die al om hun sonden waeren
 Plechtig om voor alle eeuwigheid
 Te (sijn) van taanschijn gods gescheijd
 Dit is gewis
 Sijnen wil en sijnen wensch
 Op d'aerde te lijden voor den Mensch

9^e lied

Melodie: "ô vedastus weerden vader"

De drie koningen.

Jae laet ons met rasse schreden
 Die vermaerde stad ingaen
 Daer soo vele schoonigheden
 En hooge gebouwen staen
 Daer den opperheer der heeren
 Wilt alleen aenbeden sijn
 Die het jodsche volk veel keeren
 Dede overwinnaers sijn
 Daer ten toon seer wonderschoon
 Staet den tempel hoog geagt
 Die salemon eest opmaekte
 Tot glans van t'hebreuus geslachte
 Maer het sal herodes stooren
 Als hij sal wesen gevraegt
 Waer den jodschen vorst gebooren
 Is, want hij de croone draegt
 Der joden , dit doet mij duchten
 En makt bange mijnen geest
 K'en sorg voor geen ongenuchten   Melchior
 Nog ken sijn in t'minst bevreest
 God die sal in all'geval
 Voor ons zorgen tallentijd
 Die op hem steld zijn betrouwen
 Is van alle ramp bevrijd
 K'weet dat god ons kan bevrijden

En afkeeren alle quaed
 Maer herodes zal benijden
 Want ons vraegen rakt zijn staet
 God kan sijn gemoed verzagten
 En weest daerom niet in pijn
 Komt laet ons met haesten tragten
 Om t'gon wij gekomen sijn
 Volgt mij naer dan allegaeder
 Wij gaen nu te saemen voort
 Recht ner t'paleijs van den koning
 Vraegen de plaets der geboort

10^e lied

Staat op een apart blad. Het wordt gezongen door de herders die klaar
 staan om naar de stal te gaan. Het is een mooi kerstlied in de vorm
 van een gesprek. De namen van die herders, Abdias, Josias, Zabulon,
 komen ook in een paar andere liederen voor.

De melodie is niet meer leesbaar: “..plone...iso”.

12

1

Abdias laet ons gaen treden
 Met een groote haestigheijd
 Naar dat kind volgens dat heen
 Van den engel ons was geseijd
 Ja laet ons saemen spoeyjen
 Jk verlang om hem te sien
 Mijn lieude komt slaegte geroeijen (?)
 Om hem mij dienst aen te bien

2

Wij moeten die eerst gaen zeggen
 Een ieder naer sijn gebeur
 En hun seer klaerlijk uyt leggen
 Wat ons geschied is dees eur
 K'gaen ik mijn soonken mede brengen   *abdias*
 Jk mijn mejsken van gelijk   *josias*
 Wij moeten niet lange beijden   *abdias*
 Wij moeten gaen (met) vlijtigheijd

3

Wat sullen wij tsaemen schinken   *josias*
 Aen messias onzen heer

Och wanneer dat ik bedinken	abdias
Dat hij ligt zoo jong en teer	
In een stal, 't sijn wonder saeken	
Sekerlijk in aermoed	
K'gaen ik wat melk veirdig maeken	zabulon
En wat boter van mijn koeij	

4

Ik wat eijeren en honing	josias
Om hem thelpen in den nood	
En ik uijt mijne wooning	abdias
Meed bringen wat witte brood	
Sijn moeder die moet ook leven	
Die dat weird kind heeft gebaerd	

Zie Lexicon voor de verklaring van de woorden

Taal

Spelling

De spelling van dit kerstspel komt dicht bij die van Des Roches: *Nederduytsch-Fransch Woordenboek* (1812). Uitzondering is de ij die bij Des Roches als y gespeld wordt.

13

Klinkers

ae: beswaeren, naer, saeken, maegd, gaen

ei: weireld, heir, hoveirdigheijd

eu: gedeurig, meuren, eur (uur) (West-Vlaams)

eij: heijlig, onbermhertigheijd, reijs, leijsman, fonteijn (als ei uitgesproken)

ij: wij, snijden, blijde, sij (= zij), terwijlen, inwendiglijk, woestijn, tijd, wijshed, schrijven, drijvuldigheijd, tijden (als korte ie uitgesproken)

j: als beginletter soms, niet altijd, voor i: jn, jsrael, jst, jk, jder

uij: sluijten, duijsende, uijtleggen

aeij: waeijen

oij: hoij, stroij

oeij: moeijlijkheden, vroeijlijkheijd, noeijt, koeij

aeij: waeijen

Medeklinkers

c: comt, claegt (per uitzondering)

t: wint (wind), verheugt (verheugd), gestelt, geleeft, gepasseert, (bijna in alle vd i.p.v. d), die spelling is onvast.

g: gebragt, wagt, indagtig, nogtans, agterhaelen, geagt, en niet: ch

d: i.p.v. t in het Middelnederlandse doen (toen), dog (toch)
h: d'heer (eer), erstelder (hersteller), ofwel wordt de h weggelaten ofwel hypercorrect aangebracht
s: saeken, beswaeren, sijn (als ww, ook soms: zijn), sijn (bez.vnw), wesen, veroorsaeken, sal, sullen, sag, soon, suijker, seggen, enz.
qu: quam, quamen, quaed (toen al verouderde spelling zoals Des Roches noteert)
ck: (dikwijls als eindletter na: r): sterck
Ongewone samentrekking: ken (*k en) (met tweevoudige negatie)

Syntaxis

In de verzen wordt vrij omgesprongen met de woordvolgorde. Lijdend en meewerkend voorwerp staan vaak achter de werkwoordelijk eindgroep. Dat is ook het geval met de niet-werkwoordelijk rest: “dat onse aerme gift u mag sijn aengenaem”; “soo haest wij sullen sijn in jodsche land”; als ook bij werkwoorden van beweging: “laet wij ons stellen op de baen”. Dat laatste is dan ook de regel in het Frans-Vlaams.

Als dichterlijke vrijheid is de werkwoordelijke eindgroep soms niet ondoordringbaar: “doen (toen) Antigonus wiert het leven afgenomen”.

Die afwijkingen zijn te wijten aan de versvorm en komen voor om het passende rijm op zijn plaats achter aan het vers te kunnen plaatsen.

14

Het zijn uitzonderingen want de syntaxis van het Frans-Vlaams sluit vaak aan bij die van het ABN.

Tweemaal wordt het tegenwoordig deelwoord als niet-werkwoordelijke rest gebruikt. Vergelijk het Engelse “gerund” en het West-Vlaams: “ik was't verwachtende”; “dat hij *belevend* is dees aengenaeme tijden”: dat hij deze aangename tijden beleeft; “noeyt heeft de aerde bal soo aengename vreden gesien als wel de dees sij is *siende* op heden”: als die ze heden ziet. Dit zou wel typisch Frans-Vlaams kunnen zijn.

Frans-Vlaams is ook de volgende zinsnede: “Melk om uwen soon te drinken”: melk voor uw zoon om te drinken.

Naamvallen

Ook in de 18^e en het begin van de 19^e eeuw kenden de Frans-Vlamingen nog het juiste gebruik van de naamvallen, o. a. na bepaalde voorzetsels.

“Geluxx”: “in veel geluks” is een sterke partitieve genitief als bijvoeglijke nabepaling bij “veel”; “Op der (h)aerd”: vrouwelijk datief na *op* (de aarde is vrouwelijk); “Uyt goeder herte”: vrouwelijk datief na *uyt* (“herte” is hier vrouwelijk); “In der waerheid”: vrouwelijk datief na *in*; “Met aller haest”: vrouwelijk datief na *met*; “Des stals”: de opening “des stals”: genitief als nabepaling bij opening; “Volgens den engels

zeggen”: engels: genitief als bijvoeglijke voorbepaling; “volgens den seggen”, datief van “het seggen” na volgens.

Woordgebruik

Het verwondert ons telkens dat in de Frans-Vlaamse literatuur in de 18^e eeuw zoveel Middelnederlandse woorden voorkomen. Zoals blijkt uit het *Woordenboek van het Frans-Vlaams* vinden we die nog altijd in het huidige Frans-Vlaams zoals bijvoorbeeld: “luken” (sluiten), “moeie” (tante), “durren” (durven) enz. Maar in de geschreven taal uit de 18e, begin 19^e vind je veel meer.

Middelnderlands zijn:

“aenseggen” (meedelen), “achterdenken” (achterdocht), “bedinken” (bedenken), “beijden” (wachten), “dog” (toch), “eijnden” (beëindigen), “t gonne” (hetgene), “jonnen” (gunnen), “jonst” (gunst), “wilt u ooggen keeren naer” (z’n blikken richten op), “konnen” (kunnen), “lichtelijk” (spoedig vergelijk met het West-Vlaamse “allichte” (gauw)), “leijen” (liggen), “maget” (maagd), “moorderij” (moordpartij), “naer dezen” (hiernamaals), “neerbogendheijd” (deemoed), “onderstaen” (ondergaan), “ongenuchte” (ongenoegen, verdriet), “onkennis” (onkunde), “ontfaen” (ontvangen), “straeten optimmeren” (aanleggen), “opgeblaездhed” (hoogmoed), “pijnen” (kwellen), “peijsgodin” (godin van de vrede), “paele” (grens), “uitgank” (uitval, uitkomst, tafereel), “timmeren” (bouwen), “verholen” (verborgen), “voorspraekeres” (pleitbezorgster), “vroeylijkheijd” (vrolijkheid), “wedom” (pijn, smart), “wildig” (machtig, weelderig).

Frans-Vlaamse woorden:

“De oorsaek waerom” (reden), “bedied” (betekenis), “beijden” (wachten), “meijsken” (dochtertje in de streek van Belle), “naemen” (noemen), “platte land” (platteland, geen West-Vlaams), “paele”, (grens), “rijk/rijken” (land/ landen), “voleynden” (typisch Frans-Vlaams als “volenden”: beëindigen, eindigen, afmaken, afsluiten...)

Stijl

Het toneeltje is levendig geschreven, waarschijnlijk door een rederijker, visueel en kleurrijk, maar is zeker geen poëtisch hoogstandje. De vlotheid wordt soms verhinderd door de versvorm. De rijmen zijn bijna altijd natuurlijk en passend maar soms gezocht, de hexameters zijn af en toe gebrekkig. De tautologie” is voor de auteur geen onbekende stijfijuur: “ons hert van liefde schijnt te branden en te blaeken”; “beangst en bevreest”. Evenmin als de enumeratie: “draegt god met liefde op, uw hert, kragt en siele”.

Over het algemeen komt ondanks alles de inhoud goed over bij de luisteraars. De verzen van de liederen zijn veelal viervoetig en die zullen het spel onderhoudender en aangenamer hebben laten overkomen. De bedoeling blijkt duidelijk ook lerend te zijn, maar overdrijvingen, pure fantasie en anachronismen hebben de auteur in staat gesteld om uitgaande van de sobere Bijbelse tekst een vrij lang en levendig gespeeld verhaal te maken.

Dit kerstspel kan er ons een idee van geven hoe de Frans-Vlaamse voorouders en wellicht de onze ook de heilige kersttijd innig beleefden en ook via toneel de Bijbelse kerstverhalen beter leerden kennen.

RÉSUMÉ

LE NÉERLANDAIS ÉCRIT DANS LE WESTHOEK FRANÇAIS

Une pastorale de Noël, Bailleul,
fin du XVIIIe siècle • 35

16

D. Carnel a publié dans les *Annales du Comité Flamand de France* (1853) un « mystère de la nativité du Christ », c'est-à-dire une pastorale de Noël. Dans son introduction, il affirme que beaucoup de pièces dramatiques de ce genre ont dû exister, mais qu'il n'en a retrouvé qu'une seule. Elles n'ont pourtant jamais été si nombreuses qu'en Flandre française. L'origine de cette pastorale de Noël n'est pas mentionnée dans le manuscrit dont il est question ici. Il s'agit avec certitude de la Flandre française et selon toute vraisemblance de Bailleul. Le texte d'un des chants indique : « O Vedastus, weerde Vader » (O Vaast, saint patron). Seule, l'église principale de Bailleul est consacrée à saint Vaast. La copie de cette pièce dramatique provient de la succession Vital Celen. Comme la première page manque, j'en ignore le titre. La pastorale est en vers rimés et

compte notamment dix chants de Noël, chantés par Joseph et Marie, les bergers et leurs enfants et les trois Rois mages.

Récit

La copie du texte en rimes comporte trois actes. Le premier acte compte plusieurs tableaux, appelés *uijtkomsten* (événements). Il débute avec Marie et Joseph à la crèche. Puis, dans un autre tableau, des bergers qui semblent avoir appris la nouvelle se joignent à eux. Ils se dirigent vers l'étable, guidés par les anges.

Le deuxième acte met en scène le voyage et la quête des rois mages. Au troisième acte, nous voyons d'abord Joseph et Marie chanter à tour de rôle puis avoir un long dialogue. Dans le tableau suivant, les Rois mages arrivent à l'étable, où l'étoile s'arrête.

Les pages comportant la fin du récit sont manquantes.

Chants

La pièce comporte dix chants. Pour six d'entre eux, les airs sont

indiqués. Parfois en français, mais deux fois en latin. Un chant s'adresse à saint Vaast, patron de Bailleul. Comme tous les chants de Noël, ceux-ci sont simples et naïfs, d'inspiration biblique, pleins d'imagination et de sensibilité mais purement religieux. Ils suivent l'exégèse des récits de Noël qui avait alors cours. Le copiste du texte fait parfois des fautes d'orthographe ou oublie un mot.

Langue

Orthographe

L'orthographe de cette pastorale de Noël rappelle celle du *Nederduytsch-Fransch Woordenboek* (Dictionnaire néerlandais-français, 1812) de J. Des Roches. Sauf que l'orthographe de « ij » est « y » chez Des Roches.

Syntaxe

Les vers prennent des libertés avec l'ordre des mots. Le complément d'objet direct ou indirect est souvent placé après le groupe verbal final. C'est aussi le cas du groupe non verbal en fin de proposition : « dat onse aerne gift u mag sijn aengenaem » (que notre modeste présent vous soit agréable) ; « soo haest wij sullen sijn in jodsche land » (dès que nous serons en Judée) de même qu'avec les verbes de mouvement : « laet wij ons stellen op de baen » (suivons la trajectoire). Cette dernière

construction est d'ailleurs la règle en flamand de France.

Signe de licence poétique, le groupe verbal final n'est pas d'une étanchéité absolue : « doen Antigonus wiert het leven afgenomen » (lorsqu'Antigone fut mis à mort).

De telles libertés tiennent à la versification et apparaissent pour que la rime appropriée puisse figurer en fin de vers. Ce sont des exceptions, car la syntaxe du flamand de France correspond souvent à celle du néerlandais standard.

À deux reprises, le participe présent est utilisé comme groupe non verbal en fin de proposition. On fera le rapprochement avec le gérondif anglais et le flamand occidental : « ik was't verwachtende » (j'attendais) ; dat hij « belevend is dees aengenaeme tijden » (qu'il profite de ce temps agréable) ; « noeyt heeft de aerde bal soo aengename vreden gesien als wel de dees sij is siende op heden » (jamais la Terre n'a connu une paix aussi belle que celle dont elle jouit aujourd'hui). Une telle construction se retrouve en flamand de France. De même que l'expression : « Melk om uwen soon te drinken » (du lait à donner à votre fils).

Déclinaison

Jusqu'au XVIIIe et au début du XIXe siècle, les Flamands de France utilisaient à bon escient des mots déclinés, notamment après certaines prépositions.

« Gelukx » dans « veel geluks » (beaucoup de bonheur) est un génitif partitif fort, complément de l'adverbe « veel » (beaucoup) ; « Op der (h)aerd » (à la manière) est un datif féminin régi par la préposition « op » (à) ; « Uyt goeder herte » (de bon cœur) est un datif féminin après la préposition « uyt » (de) ; « In der waerheijd » (en vérité) est un datif féminin après la préposition « in » (en) ; « Met aller haest » (en toute hâte) est un datif féminin après la préposition « met » (ici : en) ; « des stals » dans l'expression « de opening des stals » (ouverture de l'étable) est un génitif complément du nom « opening » (ouverture) ; « Volgens den engels zegenⁿ » : (selon le dire de l'ange) est un génitif complément du nom « zegen » (dire) ; « volgens den seggen » (selon le dire) est un datif neutre après la préposition « volgens » (selon).

Vocabulaire

Il est toujours étonnant de voir la quantité importante de mots moyen-néerlandais que la littérature flamande de France pouvait encore comporter au XVIIIe siècle. Comme en témoigne le *Woordenboek van het Frans-Vlaams* (Dictionnaire du flamand de France) nous retrouvons toujours ces mots dans l'actuel flamand de France, comme dans « luken » (fermer), « moeie » (tante) ou « durren » (oser). Ils sont cependant bien plus nombreux dans la langue écrite du XVIIIe siècle et du début du XIXe siècle.

Style

La pièce est alerte dans son écriture (sans doute celle d'un rhétoricien), visuelle et colorée, mais ce n'est pas un chef d'œuvre de poésie.

La forme en vers gêne parfois la fluidité du texte. Les rimes sont presque toujours naturelles et appropriées, mais parfois recherchées et les hexamètres non sans défauts. L'auteur a recours à la tautologie comme figure de style : « ons hert van lievede schijnt te branden en te blaeken » (notre cœur paraît brûler et se consumer d'amour) ; « beangst en bevreesst » (effrayé et terrifié). De même qu'à l'énumération : « draegt god met lievede op, uw hert, kragt en siele » (servez Dieu avec votre amour, votre cœur, votre force et votre âme).

Dans l'ensemble, le récit passe bien, malgré tout, auprès des spectateurs. Les vers des chants, des tétrasyllabes le plus souvent, rendent la pièce plus distrayante et plus agréable. L'objectif était aussi l'édification, mais les exagérations, l'imagination pure et les anachronismes ont permis à l'auteur de faire un récit assez long et vivant à partir d'un texte sobre de la Bible. Cette pastorale peut nous donner une idée de la manière dont nos ancêtres flamands de France vivaient le temps de Noël et apprenaient mieux par le théâtre les récits bibliques de la Nativité.

LEXICON

Afkortingen

aanw vnw: aanwijzend
voornaamwoord
betr. vnw: betrekkelijk
voornaamwoord
bn: bijvoeglijk naamwoord
bw: bijwoord
ev: enkelvoud
gal: gallicisme
m: mannelijk
mv: meervoud
o: onzijdig
onb vnw: onbepaald voornaamwoord
pers vnw: persoonlijk voornaamwoord
pn: persoonsnaam
tt: onvoltooid tegenwoordige tijd
telw: telwoord
top: toponiem, plaatsnaam
uitdr: uitrukking
uitspraaksp: uitspraakspelling
v: vrouwelijk
vd: voltooid deelwoord
vgw: voegwoord
vra vnw: vragend voornaamwoord
ww: werkwoord
ww uitdr: werkwoordelijke uitdrukking
Wvl: West-Vlaams
Zvl.: Zuid- of Frans-Vlaams
zn: zelfstandig naamwoord

Mnl: Middelnederlands (Verdam,
Middelnederlandsch Woordenboek,
1964, Supplement,
1983)

DB: De Bo, *Westulaamsch Idioticum*

DR: Des Roches, *Bederduytsch –
Fransch Woordenboek*, 1812

Stal: Stallaert, *Glossarium*, voortgezet
door F. Debrabanderre

VD: Van Dale, *Groot Woordenboek der
Nederlandse Taal*, 2008

Marijke: Marijke Mooijaart en Marijke
van de Wal, *Nederlands van de
Middeleeuwen tot de Gouden Eeuw*.

MO: C. Moeyaert, *Woordenboek van het
Frans-Vlaams*

A

Aenseggen: ww, vd aengeseijd, dat
mij heden wierd aengeseijd
de plaets, 7, “meedelen”,
“aankondigen”, Mnl.

Aenmerken: ww, ende aenmerkt
van den uitgank der woorden
dat Jeruslem wederom
soude getimmert worden 13,
“opmerken”, “in aanmerking
nemen”, Mnl., in het Zvl. een
onscheidbaar ww.

Aerebeijd: zn, m, door veel last
en aerebeijd, “moeite”, Zvl.
uitspraaksp.

Aerm: bn, ken sien hier geen wooning
van een prins of koning, anders
niet als wel een aermen stal, 16,
“arm”, Wvl. uitspraaksp.

Aermelijk: bw, dat gij hier heden
zoo aermelijk legt met de
nateure bekleet, 19, “armtierig”,
“schamel”, VD

Aersch: bn, voor God die uyt s’hemels
hoven sijt gedaelt op d’aersche
dal, 3, “aards”, uitspraaksp.

Afjonstighed: zn, v, zoo ik mij met
gewelt niet t’allen tijde had tegen
veraed gesteld, d’afjonstighed
die quam soo danig mij belijden
(?) dat ik mij door het zweerd
daer af moest bevrijden, 10,
“afgunst”, Mnl.

Agterdenken: zn, wat reden hebt gij
nog van vrees of agterdenken, 10,
“achterdocht”, Mnl.

Al: telw, wij al, wij allemael daer wij
al dat kind sullen sien leggen, 1,
“allen”.

Alderminst: bn, die d’alderminste
plaets niet jonnen tot verblijf, 20,
“allerkleinste”, “geringste”.

Algelijk: bw, ‘k hop de sterr sal ons
aenwijzen daer wij algelijk dit
weirdig sullen vinden, 15, “toch”,
Wvl.

Alree: bw, vermits sat wij alree soo
binnen de paelen van ’t land

Juda sijn, 7, “al”, “reeds”, VD, verouderd.

Allegaeder: telw, volgt mij dan allegaeder, 6, “allemaal”, Zvl. allegare.

Altijden: bw, godes goedheyd en gena moeten wij altijden loven, 15, “altijd”.

B

Band: zn, v, met brandende band, 4, “drang in het gemoed”, Mnl.

Bataham: 't gonne den profheet Bataham hier voor quam van een sterre segen opgaende uijt jacob stam, 6, de profheet Bileam

Bedied: zn, o, maer hij heeft soo gij siet doen hebben het recht bedied, 15, “betekenis”, Zvl., Mo.

Bedieden: ww, ken wist niet wat soud bedieden dat sij van ons was gescheijd 15, “betekenen”, VD, vero.o

Bedinken: ww, och wanneer dat ik bedinken dat hij legt zoo jong en teer, 21, “bedenken”, Mnl.

Bedrouwen: ww, 't wachten komt mij te bedrouwen, 15, “bedroeven”, “verstoren”, “tegenstaan”, vreemde spelling of verschrijving.

Belijden: ww, d'afjonsigheijd die quam soo danig mij belijden dat ik mij door het zweerd daerof moeste bevrijden, 10, ? bedreigen? Niet vermeld.

Beijden: ww, wij moeten niet lange beijden, wij moeten gaen in vlijtigheijd, 21, “wachten”, Zvl., Mnl.

Bejaerd: bn, wij kinderen jong bejaerd, 9, “van jaren”, Mnl.

Belevend sijn: ww uitdr., dat hij belevend is dees aengenaeme tijden, 9, “beleven”; opm. “belevend”, syntactisch opmerkelijk predicatief gebruik van teg. dw als niet-ww rest, vgl. Eng. gerund. Vgl. Wvl.: ik was 't verwachtende. Zie Desnerck, s.v.

verwachtende zien, Kortrijks s.v. verwachten.

Benouthed: zn, v, en de meuren in de benouthed der tijden als gij dit reket en nauwkeurig overleyt, 15, “angst”, “vrees”, Wvl. (eigen spelling).

Bestieren: ww, den God die 't al bestiert, 6, “besturen”.

Besnien: ww, vd besneen, ach Joseph ach mijn herte die gevoelt nog de smerte die mijn soone heeft geelen wanneer hij wierd besneen, 15, “besnijden”, “besneden”.

Bethelem: top, van die in Bethelhem wounen (wonen), 20, “Bethlehem”

Borgerie: zn, v, die aen alle de borgerie en 't platte land bevrijd van de vrede schending, 9, “burgerij”, “de steden”.

Bringen: ww, bringt hun in de sael, 12, “brengen”, Wvl.

D

Daer: betr. “vn”, de plaetse daer wij al dat kind sullen sien leggen, 1, “waar”, Mnl.

Daer: vra “vn”, de sterr' komt haer ook bewegen, laet ons volgen daer sij gaet, 15, “waar”, Mnl.

Daerna: aanw. vn-bw, mijn hert springt op van vreugd, mijn siel wilt daarna loopen, 1, “daarheen”, Mnl. (Verdam schrijft “daarnaar”, dat geen ABN is).

Daniglijk: bw, dus vind ik mijnen drift soo daniglijk vermeert, 7, “danig”, “erg”.

De dees: aanw. vn, als wel de dees die sij is siende heden, 9, “die”, “degene”, schrijftaalachtig Wvl., de deze.

Dees: aanw. vn, dees groote wonderheden, 2, “die”, schrijftaal (Brabants ?)

Derven: ww, omdat ik ongevraegt mij derf aen u vertoonen, 11, “durven”, Mnl.

Die: betr. vn, het verlangen die ons allen verdriet aandoet, 8, “dat”, Wvl. en Zvl. (altijd die als onderwerp)

Dobbel: bn, ons voorgaende treurighede wiert met dobbel vreugt beloont, 15, “dubbel”, Zvl.

Doen: ww, doen antigonus wiert het leven afgenomen, 9 ; doen gij al u silverwerk tot geld déd’ maeken , is hun haet in lievd’ ersteld, 10, “toen”, Mnl.

Dog: bw, onse bede dog voldoet, 4, “toch”, Mnl.

Draegen: ww, de liefde die gij komt aen dien godmensch te draegen 3, “hebben”, “voelen”.

Drift: zn, m, dus vind ik mijnen drift soo daniglijk vermeert, 7, “geestdrift”.

Drinken: ww, en wat melk om uwen soon te drinken, 3, “laven”, Zvl. syntaxis.

Duchten: ww, ‘k hoor geruchte/ Joseph ach ik duchte / drije sulke heeren, 16, “de komst van iemand vrezén”, VD.

Dunken: ww, ik dunk dat dit nog lang zal zijn in hun gedachten voor dat hij komen sal, 11, “denken”; ik dunke wel dat sij in hunne boeken vinden de, tijd en plaets 12, “denken”. Dunken is meestal een onpersoonlijk ww: me dunkt

E

En, maar en: bw, tweeledige negatie, mits wij maer en leven door ’t gone wij winnen, 3, “alleen maar”, Zvl.

Eropa; top, die gij in asia, eropa en afrijken bestiert, 9, “Europa”, uitspraaksp.

Erstelder: zn, den herstelder van den geheelen aerde bal, 1, “hersteller”, “redder”.

Erven: ww, haest u majesteijd die kan terwijl ik hun hoor een weinig ruste erven, 12, “krijgen”.

Eijnden: ww, dat god tot ons moet senden om te eijnden d’ellenden van het menschelijk geslagte, 13, “beëindigen”, “een eind maken aan”, Mnl.

G

Geen, geen...nog niet het minst: telw, geen melk nog niet het minst tot u soons onderhoud, 20, “niet de minste druppel melk”, vreemde tweeledige negatie.

Gelux: zn, o, o moeder veelgelux met u lofweerde kind, 1, “geluk”, veel gelux: “gefeliciteerd” gelux is een onzijdige sterke genitief (partitieve genitief) bij veel, Marijke, 29-40, 52.

Genegen: bn, maer wilt mij voorder nu de plaetse wijzen aen van sijn geboort, tot dat ben ik het meest genegen “gesteld op”.

Gesicht: zn, o, ik heb een moeder met een man in het gesicht, 1, “in zicht”, “in het oog”.

Gestaediglijk: bw, u dienaers die genegen zijn om ’t gon gij al vraegt gestaediglijk te plegen, 12, “trouw”, Mnl.

Glans; zn, m, ik wiert tot eer en glans, tot het koninkrijk verheven, 10, “roem”, “schittering”.

’t Gon(ne); aanw vn, om ’t gon gij al vraegt te plegen, “hetgeen”, Mnl.

H

Haerd: zn, v, soo moet hij hebben eenen vader op der haerd, “op de aarde”, datief na op, hypercorrecte h.

Haers: bn, al op ’t gon op ’t haerse dal mismaekt was door den val van Adams hoveirdigheijt 19, “aards”, uitspraaksp. Node-loze h.

Haestelijk: bw, en haestelijk de stad
jerusalem intreden, 8, “vlug”,
“onverwijd”, Mnl.

Herte: zn, o, ik dank uyt goeder
herte uwe genegendheid, 1, uyt
goeder herte, “van harte”, datief
na uit, Marijke, 52.

Hieraf: aanw vn-bw, messias heeft
hier af de kennesse verkregen,
15, “hiervan”, Mnl.

Hoogst: bn, superl., ’t verwondert mij
op ’t hoogst, 7, op ’t hoogst;
“ten hoogste”.

Hoverheijd: zn, v, gij hebt bekomen de
jodsche heerschappije soo dat de
hoverheijd ten sijne noeijt en
heeft van judas stam gescheijd,
13, “gezag”, “heerschappij”,
Mnl., overbodige h.

I – J

In der waerheijd: uitdr. ’t helder ligt
ende claeurheid hoe verheugt gij
mijnen geest, als gij verdween,
inderwaerheijd was ik in het hert
bevreest, “werkelijk”, “eerlijk”.
Vgl. inderdaad, inderhaast.

Jever: zn, m, o vereven majesteijt, wij
dit met jever vraegen, 3, “ijver”,
“aandrang”.

Jasper: persoonsnaam, Jasper, ik was
ook in treurigheijd 15, “naam van
een van de Drie Koningen”.

Jong bejaerd: bn, wij kinderen jong
bejaerd, 4, “jong van jaren”, niet
vermeld .

Jonnen: ww, die d’alderminste plaets
niet jonnen tot verblijf, 20,
“gunnen”, Mnl.

Jonkgeboren: zn, als wanneer sij stille
staet sal sij sekerlijk bedien de
plaets van dien jonkgeboren, 15,
“nieuwgeborene”, niet vermeld.

Jonst: zn, v, want elk komt u jonst
en liefde toedragen, 10, “gunst”,
“genegenheid”, Mnl.

Juda: pn, soms top, “Judea”

K

Keer: zn, m, welke houden in den
nacht houden voor hun vee
elk sijnen keer de wagt, 12, elk
sijnen keer: “ieder op z’n beurt”,
Wvl. (elk z’n toer), Mnl. (Stal)

Keeren: ww, wilt u hoogen keeren
naer ’t werk van de heere, 16,
zijn oogen keeren naar, “z’n blik
richten op”. Vgl het oude lied “o
keer din’ ogen vol mededogen
tot mi” (Servaes Daems in
Middelnederlandse trant)

Kennes: zn, v, opdat ik kennes heb’
wanneer en is geboren moet
sijn den messias, 12, kennes
hebben; “weten”, uitspraaksp.
(de uitgang-is werd dus dof
uitgesproken zoals in het ABN,
dat gebeurde ook met vonnes).

Klaerlijk: bw, dan quam men klaerlijk
aen het gemoed aenschouwen
hun genegentheid tot u, 10,
“klaar en duidelijk”, Mnl.

Komen: quam, ww, die ons al
quam te berooven door sijn
on gehoorsaemhed, 2, komen te,
passim, “komen”.

Koninkstaet: zn, m, o wat winder
werken, k’kom het ook te
merken, maer k’sien hier
geen plaets die gelijkt een
koninkstaet, 16, “koninklijke
toestand”.

Konnen: ww, het hemelsch heir die
heeft den schepper konnen
groeten, 20, “kunnen”, Mnl.

Krankheijd: zn, v, sal god alle de
krankheden van den mensch
nemen, 2, “ziekte”, “zwakheid”,
“slechtheid”, Mnl.

L

Laeven: ww, dees suijker en des eijers
wilt dit met liefde ontfaen opdat
uw soon daer med’ sijn onger
laeve, 3, “stillen”, Mnl. (ook voor
spijs).

Landschap: zn, o, die met soo een vrijheid en beleid soo vele landschappen bestierd in vredsæmhed, 9, "landstreek", "land", "gewest", Mnl.

Leggen: ww, daer wij al dat kind sullen zien leggen, 1, Zvl., westelijk Wvl., Mnl.

Leijen: ww, 3e pers enk. ott: leit, siet de messias leijd daer, 1, "liggen" vgl. kerstlied: hoe leit dit kindeken hier in de kou; Mnl.

Lichtelijk: bw, ik peijsen dat gij kan dit dreijgend zeer lichtelijk doen verdwijnen, 14, "spoedig", "makkelijk", Mnl.

Lien: zn, m, mv, hier sult gij 't kind sien ...het welke soo veel heijlige lien daer toe wenschen te geraeken, 1, "lieden", "lui".

Lievde: zn, v, met lievde en iver naer het stalleken toetreden, 1, "liefde", zeldzame spelling.

Lofweird: bn, o moeder veel geluk met uw lofweird kind, 1, "alle lof waardig".

M

Maer: maer en, bw, mits wij maer en leven door 't gon wij winnen, 3, "maar", tweeledige negatie of beperking.

Maget: zn, v; Zaeligmaeker, heer der heeren, van een maget voorgebragt, 2, "maagd", Mnl.

Met aller haest: uitdr. , ik soud met aller haest mij stellen op de baen, 20, "inderhaast", datief vr (aller) na het vz met, Marijke, 52.

Meijsken: zn, o, k'gaen ik mijn soonken, mede leyden en ik mijn meisken van gelijke, 21, "dochtertje" (hier), Zvl. in de streek van Belle.

Minst: in het minst niet: uitdr., en wilt in het minst niet schroomen, 1, "niet in het minst", vreemde woordvolgorde.

Minmaeken: ww, vd, om te herstellen al het gon op t' haersche dal minmaekt was door den val van Adam, 19, "zedelijk misvormen", Mnl., vgl Gail, min doen.

Mits: vw, mits wij maer leven doot t'gon wij winnen, 3, "doordat", Mnl.

Moeten, most: ww, vt, hebben wij gepeijst te saemen dat hij lijden most gebrek dat daerom ist dat elk wat gebragt heeft van sijn huys, 3, "moest", Wvl.

Moorderij: zn, v, hoe vele moorderij, hoe menig ongemakken wierd niet alom geschied voor dat zijn majesteijt beklom den jodschen troon, 9, "het moorden", "moordpartij", Mnl.

N

Naemen: ww, dit is een wonder dier (?) 't gon ne men komt wonder naemen verre te boven gaer, 2, "noemen", Zvl., MO.

Naer dezen: uitdr, ik danke u jonge jeugd, gij sult eens uwen loon verwerven van den heer hier ofte naer dezen, "hiernamaals", Mnl.

Neen ik: bw + pers. vnv, neen ik, vermits sij heden maer aengekomen sijn, 11, "nee", Wvl.

Neerbogendheid: zn, v, daer ist dat ik met groote neerbogendheid en veurigheid aenbidden dat onnoosel lam die om ons geluk ter wereld quam, 1, "deemoed", nederbogen (buigen) is Mnl.

Nog: bw, nog niet het minst, "zelfs"

Nogte: vw, geen deksel nogte kleers, "noch".

Nomen: ww, dat ik uw moet gelukkig nomen, "noemen", Mnl.

Noeijt: bw, maer noeijt en hadde mijn geest geweest in sekerhed zoo ik niet met geweld niet t'allen tijde had tegen verraed gesteld, 10, "nooit".

O

Om: vz, om wat reden of oorzaak weet ge 't niet, 11, "om" ABN; om 't gon wij gekomen zijn: (voor dat waarvoor we gekomen zijn), 8, "voor", Zvl.

Onderstant: zn, m, door godes onderstant, 7; de duijsternis des nachts, d'onkennis van het land beletten mij van hun te bieden onderstant, 20, "steun en hulp".

Onderstaen: ww, de engels zijn dienstboden soude bij duijsende tot sijnen dienste staen soo hij gewillig dit niet wilde onderstaen, 20, "ondergaan", "zich toeëigenen", Mnl.

Ongenuchte: zn, v, k'en sorg voor ongenuchten nog ken sijn in 't minst bevrees, 8, "ongenoeegen", "verdriet", Mnl.

Ongersnood: zn, m, wanneer den ongersnood en peste soo vele lieden ded' sterven, 10, "hongersnood", uitspraaksp.

Onkennis: zn, v, de duijsterheyd des nachts, d'onkennis van het land beletten mij van hier te bieden onderstand, 20, "onkunde", "het niet kennen", Mnl.

Onnoosel: bn, aenbidden dat onnoosel lam, die om ons geluk ter wereld quam, 1, "onschuldig", Mnl.

Onnooselheijd: zn, v, siet aen onse onnooselheijd, o vereven majesteyt, 3, "onschuld", Mnl.

Ontfaen: ww, als gij de vriendschap godts daer vooren wilt ontfaen, 4, "ontvangen", Mnl.

Oog: bn, twijl gij mensch sijt op de aerd werd uw ooggen naem vermaerd, 3, "hoog", uitspraaksp.

Oogenblijkt: zn, o, dat ik op aller u jae alle oogenblijkt wensch te aenschouwen dien die ons heeft uyt ons rijk doen komen, 7, "ogenblik", onhandige spelling.

Oorsaek: zn, v, de oorsaek waerom wij u komen op ons reis bezoeken, 11, "reden", Zvl.

Oorloogsbrand: zn, m, het sweirt dat ligt en roest, men siet geen oorloogsbrand, elk leeft in stille vree, 9, "oorlogsgeweld", oorloge is Wvl., vandaar oorloog-.

Opgeblaezendhed: zn, v, hun opgeblaezendhed vermeeret nog mits geschreven staet in hun prophesien hoe dat er werd verwaget een die herstellen sal het jsraels geslagt, 10, "hoogmoed", Mnl.

Oproering: bn, het jods gebroed wiens oproeringe aerd mij altijd vreesen doet, "oproerig"; oproeringe, zn, "oproer" is Mnl.

Op t'allerhoogst: uitdr, wij sijn op t'allerhoogst dankbaer uw minsaemheijd, 14, "hoogstens"

Optimmeren: ww, en de straeten sallen weer opgetimmert worden, "aanleggen", "maken", Mnl.

P

Paele: zn, v, vermits dat wij alree binnen de paelen van 't land Juda sijn, 7, "grenspaal", Zvl., Mnl.

Passeeren: ww, mijn vrouwe heb ik om deze reen doen door het zweert passeeren, 10, door het sweert doen passeeren: "onthoofden".

Pijnen: ww, t'wagten komt ons ook te pijnen, "leed doen", "kwellen", Mnl. (pinen).

Peijsgodin: zn, v, de lieve peijsgodin leeft nu in alle landen, 9, "godin van de vrede", peis is Mnl.

Platte land: zn, o, die goede wetten steld aen alle de borgerie en t'platte land bevrijd van de vredschenderij, 9, "platteland", ABN, Zvl. (niet Wvl.).

Plegtig: bn, die al om hun sonden waeren plegtig om voor alle

eeuwen te (sijn) van taanschijn
gods gescheijd, 16, "plichtig"
(oud), "schuldig"

Q

Quam: ww, ovt van komen, dan quam
men klaerlijk aen het gemoed
aenschouwen hun genegentheijd,
10, "kwam", oude spelling.

R

Reen: zn, v, (met syncope van de
d) om rouwe die ik quam soo
hooge te waerdeeren heb ik om
deze reen doen door het zweert
passeeren, 10, "reden".

Rijk: zn, o, als in eenig ander rijk een
konings soone is geboren, 7,
"land", Zvl., MO.

Reyden: ww, vd: reyd (van vd erreyd),
een kleyne gift, die wij naer ons
vermogen voor hem hebben reyd,
"klaarmaken", zie MO s.v. reden,
VD s.v. reden, vero, Zvl. vd .

S

Saecke: zn, v, o wonderlijke saecken,
1, "ding", "gebeurtenis", VD.

Sallen: ww, en de straeten sallen
weer opgetimmert worden, 13,
"zullen", onhandige spelling
waarschijnlijk.

Scheijden: ww, vd gescheijd, om voor
alle eeuwigheijd te (sijn) van
t aanschijn gods gescheijd,
"gescheiden", Wvl., Zvl. (scheen,
scheidung, gescheid , uitspr
geschid, hier als gescheid
gespeld, zie De Bo s.v. scheeden,
hij vermeldt ook gescheid)

Schinken: ww, wat sullen (we)
tsaemen schinken den messias
onzen heer, 21, "schenken", Wvl.

Schoonigheijd: zn, v, laet ons met
rasse schreden die vermaerde
stad ingaen daer soo veel
schoonigheden en hooge
gebouwen staen, 8, "mooie
dingen".

Schroomen: ww, Maria weest gerust en
wilt in t'minst niet schroomen, 1,
"vrezen", "ergens tegen opzien",
Mnl.

Seggen: zn, o, wij naderen den stal
volgens den engels seggen het
is de plaetse daer wij al dat
kind sullen sien leggen, 1, "het
zeggen" (van de engel), "den"
datief na volgens.

Siende sijn: ww uitdr., noeyt heeft de
aerde bal soo aengename vreden
gesien als wel de dees die sij is
siende op heden, 9, "zien", zie
boven: opm. s.v. belevend sijn.

Sijdert dat: vw, van sijdert dat gj
quam hun onderstant bien, 10,
"sinds".

Slaegte: bw, ja laet ons saemen
spoeijen , jk verlang om hem te
sien, mijn lievde komt slaegte
gezoeyen om hem mij dienst te
bien, 21, ?, verschrijving?

Spoeyen: ww, komt dan en spoeyt u
seer, 1, "zich spoeden".

Sprikt: ww, 3e p enk. tt, al aansien
van die sterre die schoon sij niet
en sprikt, nogtans inwendiglijk
ons hert en siel ontstikt, 6,
"spreekt", Wvl. vocaalverkorting
in de 3e pers. (ook ontstikt :
ontsteekt)

Stadschenderij: zn, v, die goede
wetten steld aen alle borgerie
en 't platte land bevrijd van
stadschenderij, 9, "verwoesting
van de steden".

Stal: *des stals*: zn, m, gen, vermits de
opening des stals die niet kan
sluijten makt dat den wind daer
in waeyt of wij waeren buijten,
20, *des stals*: genitief: van de
stal.

Staeten: zn, m, mv, soo sal ik moeten
laeten voor hem mijn koningrijk
septer kroon en staeten, 9, ?
"staatsie", "hofhouding".

Stellen: *je stellen*: wederk. ww, ik soud
mij stellen op de baen, 20, "op

weg begeven”; neen Maria neen en steld uw niet, 12, “wees niet ontsteld”.

Stijuen: ww, is d’oorsaek dat uw soon schier door de koude stijft, 20, “verstijven”.

Stoutighed: zn, v, dits d’oorsaek dat wij nemen de stoutighed tot u gekomen zijn, 12, “vermetelheid”, “stouthed”, Mnl.

T

Tegenang: zn, v, tegenang, tis om des menschens hulp en baet., 19, “antistrofe”, “weezang”, VD

Terwijl: vw, die kan terwijl ik hun hoor een weinig ruste erven, 12, “terwijl”, Mnl.

Timmeren: ww, dat Jerusalem wederom soude getimmert worden, 13, “opbouwen”, Mnl.

Tot: tot Betlehem, 13, “in”, “te”, Mnl.

Twijl: vw, twijl gij mensch sijt op de aerd, 4, “terwijl”.

U

U: bez. vn, u dienaer, uw (zelden)

U: bez.vn (soms)

Uitganck: zn, m, ende aenmerkt van den uitgank der woorden dat Jerusalem wederom soude getimmert worden tot Christus den vorst sullen der seven weken sijn en twee en sestig, 13, “uitkomst”, “uitval”, “zin”, Mnl.

Uw: pers. vn, wij aenbidden uw en loven, 6; hij dit uw met jever vraegt, u fonteyne van alle goed, 3, u.

Uijtgevrocht: vd (van uitwerken), die aen hun uijtgevrocht heeft vele wonderheden, 6, “verricht”, “tot stand gebracht”, Mnl.

V

Van: vz, die van ons gevonden is, “door”, Zvl.

Van gelijk: uitdr., ‘k gaen ik mijn soonken mede leyden, ik mijn meysken van gelijk, 21, “evenzo”, “insgelijks”, Mnl.

Vastekijk: bw, want hij ons vastelijk heeft door de sterr’ geroepen, 7, betrouwt maer vastelijk’, “vast”, “zeker”, Mnl., VD (w.g.)

Veirdig: bn, ‘k gaen ik wat melk veirdig maeken en wat boter van mijn koeij, 21, “gereed”, “klaar”, Mnl.

Veirigheid: zn, v, met groote neerbogendheij en veirigheid, 1, i. p.v. veirdigheij, “vlugheid”, met v., “vlug”, Mnl.

Verblien: ww, mijn dochter wilt uw verblien, gij sult haest sien den messias, 1, “verblijden”.

Vereugt: bn, elk was vereugt, elk song u heer en lof, 10, “verheugt”, uitspraaksp.

Vereven: bn, siet aen onse onnooselheij o vereven majesteijt, 3, “verheven”, uitspraaksp.

Vergaen: ww, vd, al t’ gon ik verzoek en wensch is dat gij lieden zoud wederkeeren naem (sic; naer) mij om te verstaen van u hoe dat het is met uwe reijs vergaen, 14, “verlopen”, Mnl.

Verhol: vd, die wonder nieuwigheij die blijft verhol, 7, “geheim”, “verborgen”, Mnl.

Verkooren: bn, de reden mij verbind dat ik verkooren vrouw uw moet gelukkig nomen mits den messias heeft t’ leven van u bekomen, 1, “uitverkoren”

Verschoonen: ww, verschoont ò magtig vorst u dienaer die altijd naer u welvaeren dorst omdat ik ongevraegt mij derf aen u vertoonen, 11, “verontschuldigen”, Mnl., VD (form.)

Verstaen: ww, dat gij zoud wederkeeren nae(m) mij om te

- verstaen van u hoe hoe dat het is met uwe reijs vergaen, 14, “vernemen”, “horen”, Mnl.
- Vlolijkheid*: zn, v, ken wist niet wat zoud geschieden dat sij (de ster) van ons was gescheijd, maer nu ben ik in vlolijkheid, 15, “vrolijkheid”, verschrijving?
- Voleijnden*: ww, op dat de overtreading voleijnd werd en op dat dezen een eijnde neme, 1, “beëindigen”, “eindigen”, Zvl.
- Voorder*: bw, maer wilt mij voorder nu de plaets wijzen van sijn geboort, 13, “verder”, Mnl.
- Voorsael*: zn, v, ‘k zal u verwachten daer binnen in de voorsael, “voorportaal”, “zaal in het voorhuis”, “voorzaal”, VD.
- Voorspraekeres*: zn, v, ‘k bid dat gij bij u soon ons voorspraekeres zijt, 4, “pleitbezorgster”, Mnl.
- Vorsten*: zn, o, ken weet niet waerom geschied, t’vorsten van mijn vermogen dat ik met mijne oogen d’heer heb van u te zien, 5, “verste”, “uiterste”.
- Vre*: zn, v, elk leeft in stille vre in steden en op ’t land, 9, “vrede”, eigen spelling.
- Vredevier*: zn, o, tot danksegging aen god de vredeveren branden, 1, “vredevuur”, “feestelijk vuur bij vredesluiting”, Wvl.
- Vroeyelijkheid*: zn, v, laet ons met vroeyelijkheid den naem gods gebenedijden, 4, “vrolijkheid”, “vreugde”, Mnl.
- W**
- Wederheid, Wederheden*: zn, v, mv, Jaspar, siet weerom gods wederheden, de sterr haer nog eens vertoont, “tegenstand”, Mnl. hier “onverwachte wending”?
- Wedom*: zn, m, en veroorsaekt alle geluk mits gij ons quam te vevrijden van droefheid wedom en druk, 3, “pijn”, “smart”, Mnl.
- Weerde/ Weirde*: bn, weest weerde vrouw gegroet, 1, siet hier dat weirde kind, o moeder veel geluk, “waarde”, (beleefdheids-bn), “lofwaardig”.
- Weirde*: zn, v, ik sal u dankbaer sijn en selfs in lievd aenveirden dat gij uyt lievede geeft en houden wel in weirden, 3, “eer”, “naar waarde”, Mnl.
- Wetsgeleerde*: zn, m, mijn prince wilt de wetsgeleerde straks doen zoeken, 12, “wetgeleerde”, (hier mv).
- Wildig*: bn, dat schier een jder sig rijk en wildig siet, 9, “machtig” Mnl., misschien “in weelde” hier.